

GREGORYAN MUHİTİ KIPÇAK TÜRKÇESİNİN İMLÂ ÖZELLİKLERİ

Ebru ÇETİN MİLCİ*

Özet

Bu çalışmada, 1630-1642 yılları arasında *Lvov Gregoryan Kilisesi Mahkemesi Metinleri* ele alınmıştır. Metinler, *Gregoryan Muhiti Kıpçak Türkçesi* ile kaleme alınmıştır. Bu elyazması 1788 kayıt numarasıyla Venedik Mekhitarist Kütüphanesi'nde yer almaktadır.

Gregoryan Muhiti Kıpçak Türkçesi, XVI. ve XVII. yüzyıllarda Doğu Avrupa'da özellikle Kamenets-Podolsk (Ukrayna) ve Lvov (Ukrayna) bölgesinde, Hay alfabesiyle yazılmış büyük bir külliyata sahiptir. Bu elyazması külliyata dair imlâ özellikleri tarihî Türkçenin bir kolu olan Kıpçak Türkçesinin değişimini ve gelişimini takip etmek hususunda önemli unsurlardır.

Bu çalışmada imlâ hususiyetleri sınıflandırılmış, metinden alınan örnek ve kanıtlarla desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gregoryan Muhiti Kıpçak Türkçesi, İmlâ Özellikleri, Gregoryan Muhiti Kıpçak Türkçesi Mahkeme Tutanakları.

ORTHOGRAPHY SPECIALITIES OF GREGORIAN ZONE KIPCHAK TURKISH

Abstract

In this study, *Lvov Gregorian Church Court Texts* between 1630-1642 years has been interpreted. Texts were written with *Gregorian Zone Kipchak Turkish*. This manuscript is located in the Venice Mekhitarist Library with registration number 1788.

Gregorian Zone Kipchak Turkish, XVI. and XVII. centuries in the Eastern European region, especially in Kamenets-Podolsk (Ukraine) and Lvov (Ukraine) region have a large corpus has been written by Hay script. This spelling characteristics of the manuscripts is a precious element and determination to follow the historical development of Kipchak Turkish, which is an arm of the historical Turkish.

The orthography specialities of the court texts are classified. The classified topics are supported with examples and evidence.

Keywords: Gregorian Zone Kipchak Turkish, Orthography Specialities, Gregorian Zone Kipchak Turkish Court Texts.

* Dr., ebru.cetin@milci.com

Giriş

Bir dilin yazıya geçirilmesinde kullanılan alfabe o dilin imlâsı hususunda açıklayıcı olurken öte yandan da dilin konuşurlarının telaffuz özellikleri, dilin tarihî ve sosyal durumu, konuşulup yazıldığı muhit hakkında çok fazla hususu da beraberinde barındırır. Türklerin, tarih boyunca yayıldıkları geniş sahalarda temasa girdikleri çeşitli kültür dairelerinde, karşılıklı birtakım etkilenmelerin olduğu, farklı dinleri ve bu dinlerin kutsal kitaplarının yazıldığı alfabeleri benimseyerek, çeşitli yazılarla edebi ürünler verdikleri öteden beri bilinmektedir.¹ Türkçenin farklı muhitlerde çeşitli alfabeleri kullanarak gelişimini sürdürmesi, imlânın da değişken bir yapı göstermesi sonucunu doğurmuştur.² Yazılı metinlerle takip edebildiğimiz süre boyunca Türkçenin diğer dillere kıyasla çok sayıda farklı alfabeyle yazılmış olması değişimi ve hüküm sürdüğü coğrafyalardaki durumu hakkında daha fazla bilgi edinilebilecek bir durum olarak değerlendirilebilir. *Gregoryan Muhiti Kıpçak Türkçesinin*³ XVI. ve XVII. yüzyıllarda Doğu Avrupa coğrafyasında özellikle Kamenets-Podolsk (Ukrayna) ve Lvov (Ukrayna) bölgesinde Hay⁴ alfabesiyle yazıya geçirilmiş büyük bir külliyata sahip olması ve bu elyazması eserlerdeki imlâ hususiyetleri tarihî Türkçenin bir kolu olan Kıpçak Türkçesinin tarihsel gelişimini takip ve tayin etmek için kıymetli bir unsurdur.

GMKT eserlerinin incelenmesinde dikkate değer konulardan biri de imlâdır. Dönem metinlerinin konuşurları ve yazıcıları Gregoryan Kıpçaklar, kullandıkları Hay alfabesinin vücut bulduğu Haycayı bilmiyorlardı ancak bu alfabeyi dinî mensubiyetleri olan Hıristiyanlığın Gregoryan mezhebinin bir yadigârı olması sebebiyle edinmişlerdir. Gregoryan Kıpçak Türkleri, Hayların millî inancı olarak bilinen Apostolik Kilise'nin idaresindeki Gregoryanlığı bu coğrafyaya yerleşmeden yüzyıllar evvel benimsemiş ve yer değiştirmeleri sırasında kaybetmemişlerdir. Bunun yanında Haylar tarafından da

1 Osman Nedim Tuna, "Bazı İmlâ Gelenekleri Bunların Metin İncelemelerindeki Önemi ve Orhon Yazıtlarında Birkaç Açıklama", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1957, s. 41.

2 Hamza Zülfiyar, "İmlâmızın Geçirdiği Evrelerden Örnekler", *Türk Dili*, S. 470, 1991, s. 65.

3 Ermeni Harfli Kıpçakça, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi terimleri yerine *Gregoryan Muhiti Kıpçak Türkçesi* (*GMKT*) terimi tercih edilmiştir. İlmî literatürde bugüne dek "Ermeni harfli Türkçe metinler" olarak sınıflandırılan bu metinlerin söz varlığında yer alan "Ermeni" sözü millet adı olan "Ermeni (Armenian)" adının anlam alanıyla örtüşmemektedir çünkü dönem metinlerinde bu ad "dinî mensubiyet olan Gregoryanlık" ve defaten de "Gregoryan Kıpçak Türkleri" anlamında kullanılmıştır. Öte yandan Türkçenin dönemleri için yapılan sınıflandırmalarda metinlerin yazıldığı alfabe hiçbir dönemin adını vermek hususunda belirleyici unsur olmamıştır. Bu sebeptendir ki Türkçenin bu dönemini kapsayan çalışmalarımızda hem muhiti hem de dili ifade etmek amacıyla *Gregoryan Muhiti Kıpçak Türkçesi* adı tercih edilmektedir.

4 *Gregoryan Muhiti Kıpçak Türkçesi* metinlerinde farklı bir anlam alanıyla karşımıza çıkan "Ermeni" adının ifadesinde karmaşaya sebebiyet vermemek için objektif ve ilmî bir bakış açısıyla millet adı olan *Ermeni (Armenian)* adı yerine tarih boyunca ve hala kendilerinin kendilerini adlandırmak için tercih edip kullandıkları ve benimsedikleri *Hay* adı tercih edilmiştir. Ayrıca dönem metinlerinin söz varlığında da "Hayoç: Hay milletine mensup olan." anlamında kullanılmaktadır. Dillerini de "Hayaren" adıyla adlandırdıkları için Hay dili de metinlerimizde *Hayca* ibaresiyle yer almaktadır.

değiştirilmeden yüzyıllarca kullanılmış ve kutsal bilinen Hay alfabesini de aynı kutsiyetle muhafaza etmişlerdir.

“diğer bir kısmı da Ermeni-Gregoryen Kilisesine bağlandıkları için Türkçe konuşmuşları halde sırf “haçperest” olmaları sebebiyle bu Kıpçaklara, Osmanlılara, Rum / Rumiyân denilmesi gibi “Gürcü” veya “Ermeni” denilmesi adet olmuştur.”⁵

Hay alfabesinde yer alan harfler Türkçenin ünlü seslerini karşılamak için yetersiz kalırken, ünsüz sesler için de gereğinden fazla harf bulunuyor olması imlâda bir tutarsızlığın ortaya çıkmasındaki en büyük etken olmuştur. Hay alfabesiyle yazarken tüm harfleri işlek olarak kullanmışlardır çünkü her harf aynı zamanda bir rakamı karşılayıp matematiksel olarak bir sayı değeri olduğundan hiçbirini kullanımdan düşüp arkaik olmamıştır.

Bu çalışmada tarafımızdan doktora tezi olarak çevriyazıya aktarılmış, tercüme ve dizini hazırlanmış 1630-1635 yılları arasına tekabül eden mahkeme tutanaklarından⁶ yola çıkarak imlâ konusundaki dikkate değer hususlar değerlendirilecektir.

1. Gregoryan Muhiti Kıpçak Türkçesi

Daşkeviç, *Gregoryan Muhiti Kıpçak Türkçesinin* gelişimini üç dönemde inceler:

- a. Sözlü Dönem: XIII. yüzyılın sonu ile XV. yüzyıl arası.
- b. Yazılı Dönem: XVI. yüzyılın sonu ile XVII. yüzyılın ilk yarısı.
- c. Dilin kaybolduğu dönem: XVIII. yüzyılın ikinci yarısı.⁷

Başlıkta anılan isimle nitelendirdiğimiz tarihî Türkçenin, XVI. ve XVII. yüzyıllara rastlayan yazılı dönemi en parlak dönemi olup eserlerin büyük kısmı bu dönemde kaleme alınmıştır. Tarihî Kıpçak Türkçesinin kollarından biri olan *Gregoryan Muhiti Kıpçak Türkçesinin* konuşurlarıyla ilgili çeşitli düşünceler ortaya atılmıştır.

Bunlardan ilki kendilerine verilen isimlerdir. *Armeno-Coman, Armenisch-Kiptschaisch, Armeno-Qıpchaq, Armenian- Qıpchaq, Armyano-kıpçakskiy yazık, Armyano-polovetskiy yazık, Ermeni Kıpçakları, Kıpçak Dilli Ermeniler, Türk Dilli Ermeniler* hatta sadece *Ermeniler* denmiş olmasıdır. Genel olarak, konuyla ilgili araştırma yapmış olan E. Krımskiy, T. İ. Grunin, Y. R. Daşkeviç, V. R. Grigoryan, O. Pritsak, E. Tryjarski, G. Alişan, R. Açaryan, E. Hurşudyan başta

5 Gülnisa Aynakulova, “Ermeni Kıpçaklar mı Gregoryen Kıpçaklar mı?”, *Milli Folklor*, 2009, yıl 21, S. 84, s. 123. Fahrettin Kırzioğlu, *Yukarı-Kür ve Çoruk Boyları'nda Kıpçaklar. İlk Kıpçaklar (M.Ö. VIII - M.S. VI.ve Son Kıpçaklar (118, 1195) İle Ortodoks - Kıpçak Atabekler Hükümeti (1267-1578) (Ahıska / Çıldır Eyaleti Tarihi'nden*, Ankara, TTK, 1992, s. 136-140.

6 Ebru Çetin Milci, *Gregoryan Muhiti Kıpçak Türkçesi Mahkeme Tutanakları (1630-1635) (İnceleme-Metin-Dizin)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014.

7 J. R. Daşkeviç, “Armyano-Kıpçakskiy Yazık, Etapı istorii”, *Voprosı Yazıkoznaniya*, No: 1, 1983, s. 94.

olmak üzere Rus, Ukraynalı, Hay ve Avrupalı araştırmacılar bu ifadeleri kullanmışlardır. Bunun sebebi Gregoryan Kıpçaklarla yakın coğrafyalarda yaşayan Ermeni kökenli Gregoryan ahalisini üstün kılmaya çalışmaktır.⁸ Araştırmacılar bu bakış açısıyla eserlerde konuşulan dil için tespit edilmiş “Ermeniçe, Kıpçakça, Tatarça, Tatar tili, Bizim til” ibarelerini de birbirinden farklıymış gibi anlatmışlardır.

Gregoryan Muhiti Kıpçak Türkçesi metinlerinden ilk defa bahseden Ukraynalı, 1871 doğumlu Krımskiy olmuştur. Krımskiy’e göre bahsedilen topluluk Haydır. Krımskiy’in verdiği bilgilere göre bugünkü Ukrayna’nın Batı kesimlerinde bulunan Haylar XIV. asırda Litvanya Tatarları, Karay kolonileri ve bir kısım Kumuklar ile birlikte yaşıyorlardı.⁹

Krımskiy’den sonra onun öğrencisi olan Grunin, Gregoryan Kıpçak eserleri üzerinde çalışmış ve Kıpçak, Urum, Kırım-Tatar, Kırımçak ve Karaim Türkçeleri ile Gregoryan Kıpçak dilinin benzerliklerini anlatan bir tez hazırlamıştır.¹⁰

1970’lerden bu yana bu alanda uzmanlaşan ilim adamları Edward Tyrjarski, Edmund Schütz, Omeljan Pritsak ve Jean Deny gibi isimler bu dili genel itibarıyla *Ermeni Kıpçakçası* olarak adlandırmışlardır.¹¹ Türkoloji literatürüne yerleşen bu ifade Garkavets, Clauson ve bizim de katılmadığımız görüşle dilin konuşurlarının Kıpçaklaşmış Haylar olduğunu anlatmaktadır.

Yukarıda adı geçen araştırmacıların tercih ettiği bu isimlerin tümü ne dönemi ne muhiti ne dili ne de onu konuşanlarını bütünleyici olarak ifade etmediğinden yanlış veya eksiktir. Gregoryan Kıpçakların ortaya koyduğu bu eşsiz eserlerin Hay dilinin alfabesini kullanmak dışında Hay diliyle büyük bir bağı bulunmamaktadır.

Türkolog Sir Gerard Clauson, Kıpçakların Gregoryanlığı tespit edilemeyen bir zamanda kabul ettiklerini, Hay alfabesini de din gereği kullanmaya ihtiyaç duymuş olabileceklerini söylemektedir. Bunun yanında dilin temel söz varlığının ve biçim bilgisinin Kıpçak Türkçesinden müteşekkil olduğunu belirtir. Eğer bu dil Hayların konuştuğu Türkçe olsaydı söz varlığının temelinin Hay dilinin oluşturacağını ve bu sözcüklerin oranının Türkçe sözcüklerden fazla olacağını söyler.¹² 1630-1635 tarihlerine tekabül eden kısmı tarafımızdan doktora tezi olarak çalışılan mahkeme tutanaklarının söz varlığı hususunda yaptığımız istatistikler Clauson’un görüşlerini ispatlar niteliktedir. Buna göre GMKT mahkeme tutanakları metinlerinde sözcüklerin çekim eki alan halleri de dahil ederek hesaplandığında 17601 kelimedenden teşekkül ettiği görülmektedir. Bu metnin söz varlığının dillere göre oranı şöyledir:

8 Gülnisa Aynakulova, agm., 2009, s. 116.

9 Erdoğan Altınkaynak, “Gregoryan Kıpçakların Dil Yadigarları”, *Karadeniz Araştırmaları*, S. 4 (Kış 2005), s. 24.

10 Erdoğan Altınkaynak, agm., 2005, s. 24.

11 İbrahim Arıkan, *Ermeni Harfleriyle Yazılmış Kıpçakça Zebur (Metin-Dizin)*, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2006, s. 7.

12 Sir Gerard Clauson, “Armeno-Qıpçaq”, *Rocznik Orientalistyczny*, C. 34, S. 2, 1971, s. 8-9.

- Arapça'dan alıntı sözcük oranı: % 2,
 Çekçe'den alıntı sözcük oranı: % 1,
 Hayca'dan alıntı sözcük oranı: % 4,
 Farsça'dan alıntı sözcük oranı: % 1,
 Latince'den alıntı sözcük oranı: % 8,
 Lehçe'den alıntı sözcük oranı: % 6,
 Slav Kökenli dillerden alıntı sözcük oranı: % 29,
 Türkçe sözcük oranı: % 41
 Ukraince'den alıntı sözcük oranı: % 1
 Diğer dillerden alıntı sözcük oranı: % 7.

Temel söz varlığını %41 olarak en büyük oranla Türkçe sözcüklerin oluşturuyor olması bu dönem eserinin Tarihî Kıpçak Türkçesinin dil yadigarlarından olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Clauson temel söz varlığını Türkçe sözcüklerin oluşturduğunu söyler ve bunu da Kodeks Kumanikus'un söz varlığıyla oldukça yakın bulur.¹³ Dizin çalışmasıyla ortaya konan söz varlığı bu görüşü doğrulamaktadır.

Slav kökenli olarak değerlendirdiğimiz sözcükler %29 oranıyla ikinci sıradadır. Bu sözcüklerin Slav dilinin hangi tabakasından alıntılındığı tespit edilemeyeceği için dizin bölümünde Slav kökenli olarak isimlendirilmiştir. Bu gruptaki alıntı kelimelerin çoğu et-yardımcı fiiliyle kullanılmıştır.

Hayca sözcükler %4 oranıyla söz varlığında az bir paya sahiptir. Bazı araştırmacılarca konuşurlarının Hay olduğu söylenen ya da Hay dil yadigarlarına mal edilen bu eserlerin objektif bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde Haycayla bir bağı olmadığı ortadadır. Hay dilinden en çok alıntı dinî terimler, kişi isimleri ve kısaltmalarla meydana gelmiştir. Hatta bu kısaltmalardan “an. ay. (anun asdudzo)” kısaltması belge ve sayfa başlarında tarihle birlikte tekrarlanır ki bu da kullanım sıklığı açısından yüzdelik oranı arttırmıştır. Kişi isimleriye dinî inançlarına sıkı sıkıya bağlı olmaları nedeniyle ya Latince'den ya da Haycadan seçilmiştir. Arapça ve Farsçadan yapılan alıntılardaki en büyük etkenin Osmanlı Türkçesi olduğunu düşünmekteyiz.

Gregoryan Muhiti Kıpçak Türkçesi, Kıpçak Türklerince konuşulmuş, Gregoryan esaslı Türk alfabesiyle kaleme alınmış, Haylarla ortak yaşam ve dinî ortaklık sebebiyle daha çok dinî terimler olmak üzere Hay dilinden kelime alıntılanmış, yaşanan coğrafya sebebiyle de Slav dilinden söz varlığı bakımından çokça etkilenmiş Türkçenin tarihî bir koludur. Dil hususiyetleri bakımından değerlendirilirse eserlerin Tarihî Kıpçak Türkçesinin yadigârları olduğu açıkça ortaya çıkacaktır.

13 Sir Gerard Clauson, agm., 1971, s. 8-9

2. Gregoryan Muhiti Kıpçak Türkçesi Mahkeme Tutanakları ve Genel İmlâ Hususiyetleri

Elimizdeki *Gregoryan Muhiti Kıpçak Türkçesiyle* yazılmış mahkeme tutanakları 1630-1642 yıllarını kapsayan 1788 kayıt numarasıyla *Venedik Mehitarist Kütüphanesi*'nde bulunan kilise mahkemesine ait bir tutanak defteridir.¹⁴ Pek çok hukukî belgeyi muhafaza eden bu defterde vasiyet, evlilik, noterlik belgesi gibi farklı hususlarda doküman bir araya toplanmıştır. Belgeler bir başlık bölümüyle başlar. Bu başlıkta yer ve tarih ibaresi (gün, ay, yıl olarak) bulunur. Yıl ve gün yazımı için kullanılan sayı sistemi Latin yazı geleneğiyle olup miladî tarih yazılır. Ay isimleri genellikle Hay harfleriyle yazılsa da Latin harfleriyle yazılan örneklerle de rastlanmaktadır. İç başlıklarda yine tarih ibaresiyle birlikte *An. Ay.* "Anun Asdudzo: Tanrının adıyla" kısaltması yer alır. Bazı belgelerin türünü belirtmek için tutanağın sol başında Latin harfleriyle *Krorak* veya *Testament* notu düşülür. Açıklama metni bittikten sonra hem vasiyet hem evlilik sözleşmelerinde mallar bedelleriyle birlikte listelenir. Listenin sonuna varsa şahitlerin ve anlaşmaya varanların isimleri yazılmaktadır.

Tutanak metinlerinin farklı yazıcılar tarafından kaleme alınması imlâdaki farklılıkların temelini oluşturmaktadır çünkü bu yazıcıların her biri benzer donanıma ve eğitim düzeyine sahip değildir. Aslen papaz tarafından tutulan tutanaklar bazen onun öğrencileri veya diğer yardımcıları tarafından yazılmıştır. Üstelik zaman zaman dava esnasında söylenenlerin eşzamanlı yazılı hale getirilmeye çalışılması da imlâda farklılıklar görülmesine sebebiyet vermiş olabilir. 1630-1635 yılları arasındaki 69 belge için dokuz yazıcı tespit edilmiştir. Yazıcıların değişikliği tutanaklarda belirtilmemiş olup el yazısının değişiminden açıkça anlaşılmaktadır.

Alfabenin niteliği de imlânın tutarsızlığında rol oynamıştır. Hay alfabesi 31 ünsüz ve 7 ünlü olmak üzere toplam 38 harften müteşekkildir ve bu sebeptendir ki alfabede bulunan harfler Türkçenin sesleri ile tam olarak örtüşmemektedir. Ünsüz harfler Türkçe yazmak için ihtiyaçtan fazlayken ünlüler ise sayıca eksiktir. "ö" ve "ü" sesini karşılayan harfler alfabenin aslında yer almadığından çok örneği olmasa da bazı yazıcılar bu sesler için birleşik işaretler kullanmışlardır ancak bu pek de tercih edilen bir yol olmamıştır. Türkçedeki tek bir ünsüz ses için Hay alfabesinde birden çok harf karşılığının bulunuyor olması imlâdaki farklılıkların en büyük sebebidir. Alfabenin her harfinin kullanılmaya devam edilmesi de sayı siteminin harflerle teşekkül ediyor olmasındandır. Her harf bir sayıya karşılık geldiği için tercih edilmeyip kullanımdan düşen bir harfe rastlanmamaktadır.

Bu metinlerden yola çıkarak tam bir imlâ birliği bulunmadığını söylemek mümkündür. Tryjarski, yazıcıların değişen imlâsı yüzünden başka fonetik sonuçlar çıkarmak güçtür, der.¹⁵ Ancak her dönem metni gibi bu metinler de Türk dilinin tarihî gelişimini takip etmek için pek çok unsuru bünyesinde barındırmaktadır.

14 Aleksander Garkavets, *Kıpçakskoe Pismennoe Nasladie I, Katalog i Teksti Pamyatnikov Armyanskim Pismom*, Almatı 2002, s. 589.

15 Edward Tryjarski, "Ermeni-Kıpçak Dilinde Yazılmış Olan Meteorolojik ve Münecimlikle İlgili Tahminler", *Bilimsel Bildiriler*, Türk Dil Kurumu Yay., 1972, s. 309.

Tablo 2. Aleksander Garkavets'in Çevriyazı Tablosu¹⁷

Transliteration, transcription and digital value of the Armenian characters in Armeno-Qypchaq monument
Транслитерация, транскрипция и цифровое значение армянских букв в армяно-кыпчакских памятниках

Ա	aib	a, ä, â	айб	а, э, я	1
Բ	pen	p	пен	п	2
Գ	kim	k	ким	к	3
Դ	ta	t	та	т	4
Ե	yech	e, y-	йечь	е, й-	5
Զ	za	z	за	з	6
Է	e	ē	э	е	7
Ը	et	i (ə)	ьт	ы	8
Թ	to	t'	то	т	9
Ճ	zhe	ž	же	ж	10
Ի	ini	i	ини	і	20
Լ	lyun	l	люн	л	30
Լ	khe	χ	хе	х	40
Ծ	dza	dʒ	дза	дз	50
Կ	gyun	g	гюн	г	60
Հ	ho	h	хо	h	70
Շ	tsa	c	ца	ц	80
Ղ	ghad	γ	ғад	ғ	90
Ճ	dzhe	dʒ	дже	ж	100
Մ	men	m	мен	м	200
Յ	hi	j	хи	й, -	300
Ն	nu	n	ну	н	400
Շ	sha	š	ша	ш	500
Չ	wo	o, ð	уо	о, ө	600
Պ	cha	ç	ча	ч	700
Պ	be	b	бе	б	800
Ջ	dche	č	дче	ч	900
Ր	ra	r	ра	р	1000
Ս	se	s	се	с	2000
Վ	vev	v	вев	в	3000
Տ	dyun	d	дион	д	4000
Ր	re	r	ре	р	5000
Յ	tso	ç	цо	ц	6000
Ի	hyun	w	хюн	у, ү, в	7000
Փ	pyur	p'	пюр	п	8000
Կ	ke	k'	ке	к'	9000
Օ	o	o, ö	о	о, ө	
Փ	fe	f	фе	ф	

XL

Transliteration and transcription of the Armenian character combinations
Транслитерация и транскрипция армянских буквосочетаний

աւ	aw, o	аў, ав
աւ	ya, (y)ä, â, 'a	йа, (й)э, 'а, я
եւ	yē, 'ē	йе, 'е
եւ/ւ	yew	йев
եօ	yo, yö	йө, ө
իւ=իւլ	iv	ів
իւ=իւմ	yu, yü, ü	йу, йү, ү
եւ=իւ	yu, yü, ü	йу, йү, ү
նկ	nk, ŋ	нк, н̄
նկ	ng, ŋ	нг, н̄
նք	nk', ŋ	нк', н̄
ու	u, ü	у, ү

17 Aleksander Garkavets, E. Hurşudyan, *Armenian-Qypchaq Psalter Written by Deakon Lussig From Lviv 1575/1580*, Desht-i Qypchaq, Almatı 2001, s. XL-XLI.

Tablo 3. Gregoryan Esaslı Türk Alfabeti Çevriyazı Tablosu

Ա	ա	A	a	1
Բ	բ	P	p	2
Գ	գ	Ք	k	3
Դ	դ	T	t	4
Ե	ե	Է, Ի	ē, ĭ	5
Ե	ե	Է	ē (kelime başında)	
Զ	զ	Z	z	6
Է	է	Է	ē	7
Ը	ը	I	ı	8
Թ	թ	T'	t'	9
Ժ	ժ	J	j	10
Ի	ի	İ	i	20
Լ	լ	L	l	30
Խ	խ	Ḥ	ḥ	40
Ծ	ծ	Dz	dz	50
Կ	կ	G	g	60
Հ	հ	H	h	70
Ձ	ձ	Ts	ts	80
Ղ	ղ	Ġ	ġ	90
Ճ	ճ	C	c	100
Մ	մ	M	m	200
ԅ	Ե	Y	y	300
ԅ	Ե	H'	h' (Kelime başında)	
Ն	ն	N	n	400
Շ	շ	Ş	ş	500
Ո	ո		o	600
Ո	ո	Vo	vo (kelime başında)	
Չ	չ	Ç	ç	700
Պ	պ	B	b	800
Ջ	ջ	Ç	ç	900
Ի	ի	Ř	ř	1000
Ս	ս	S	s	2000

Ƶ	ƶ	V	v	3000
Ʒ	Ƹ	D	d	4000
ƹ	ƺ	R	r	5000
ƻ	Ƽ	Ç	ç	6000
ƿ	ƻ	W	w	7000
ϕ	ϕ	P'	p'	8000
ϙ	ϙ	K'	k'	9000
0	o	Ö	ö	-
Ɔ	Ɔ	F	f	-
Ł	Ł	Yev	yev	-

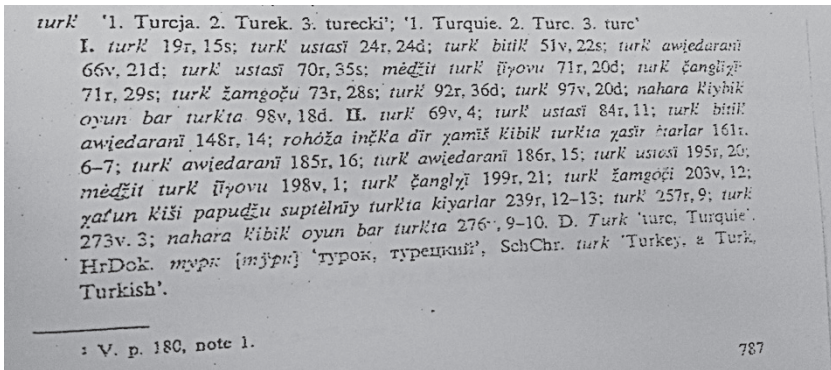
Hay Alfabesinde Olmayan Seslere Karşılık Kullanılan İşaretler

X	x	K	k
	ı ƶ	-	ı
	ω ƶ	Ö	ö
Ɔ0	Ɔo	Ö	ö (Alıntı sözcüklerde ô)
ƶ ƶ	ƶ ƶ	U	u
ƶ ƶ	ƶ ƶ	Ü	ü
	ƶ ƶ ƶ	Ü	ü
	ƶ ƶ ƶ	Ü	ü
	ƶ ω		â
	ƶ ƶ,		ê
	ƶ ƶ		

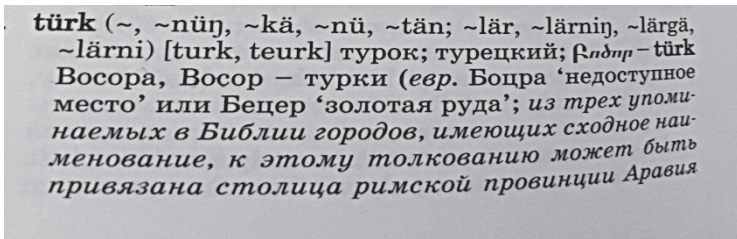
Gregoryan Muhiti Kıpçak Türkçesi için bir sözlük çalışması yapan Tryjarski'nin bu madde başlarına aldığı sözcüklerin çevriyazıya aktarılışı ile Aleksander Garkavets'in sözlüğünün dahilindeki madde başlarında yer alan okumalarını karşılaştırdığımızda Garkavets'in çevriyazı aktarmalarının Türkçenin hususiyetlerini gözetilerek yapıldığını ve doğru okumalar olduğunu görmek mümkündür. Hasılı Tryjarski'nin sunduğu tabloda gördüğümüz "ƶ" harf birliğinin karşılığı "ıw, iu" olarak verilmiştir. Türkçedeki "ü" ünlü sesini ifade etmek üzere yazılmış bu iki harf birliğini sadece "ü" ile karşılamak gerekmektedir. Üstelik *GMKT* metinlerinde "ü" sesine karşılık başka harf birlikleri de bulunmasına rağmen Tryjarski'nin çevriyazı tablosunda yer almamıştır.

Türkçenin tarihî ve çağdaş metinlerinin söz varlığında yer alan “Türk” kavim adının imlâsı bu dönem metinlerinin çevriyazıya aktarımındaki farklılıkları ve okuma hatalarını tespit etmek husunda iyi bir örnek olacaktır. Tryjarski ve Garkavets’in sözlüğünde yer alan madde başlarını ve mahkeme tutanaklarının dizininde yer alan madde başını ele aldığımızda Tryjarski’nin hatalı bir okuma ile “turk” olarak okuduğunu görmekteyiz. Aynı metinlerin derlenmesiyle hazırlanan Garkavets’in sözlüğünde “türk”, “Türk” madde başlarıyla doğru bir çevriyazı aktarımına rastlamaktayız. Mahkeme Tutanaklarından Gregoryan esaslı Türk alfabesiyle yazılmış orijinal imlâsına da yer vererek yaptığımız alıntılar da göstermektedir ki farklı harf kombinasyonlarıyla yazılan bu sözcük şüphesiz “Türk” olarak çevriyazıya “ü” ünlüsü karşılığıyla aktarılmalıdır.

Tryjarski’nin sözlüğünde *Türk* maddesi¹⁸

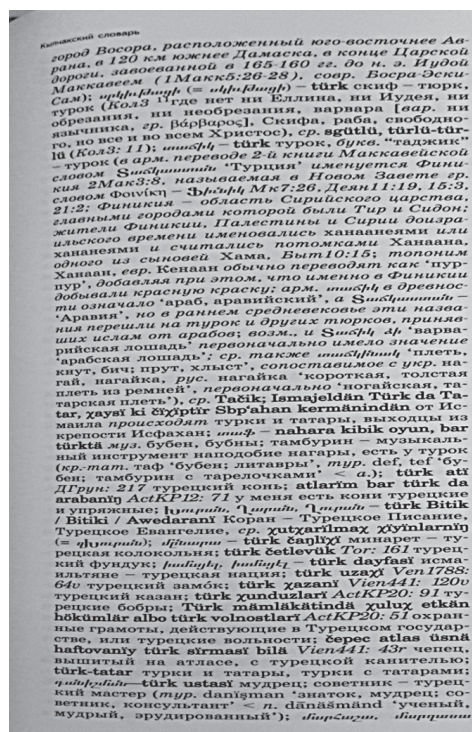

Garkavets'in sözlüğünde *Türk* maddesi¹⁹

18 Edward Tryjarski, *age.*, 1968-1972, s. 787.

19 Aleksander Garkavets, *Kıpçakskoye Slovar*, Almatı 2011, s. 1524-1525.

türktägi

[*тур.* marhasa, merhasa, murahhasa 'уполномоченный; армянский епископ, католикос' < *сир.* менее вероятно связь с *тур. а.п.* mührühas 'хранитель государственной печати'] – türk ustası мархаша, мархаса – турецкий мастер; Türk ulusu ActKP 8: 201 Турция, страна Турция; Türk veliyatı Турция, Турецкая страна; 1 уайлух, türk уайлух ДГрун: 220 одно полотенце, полотенце турецкое; 1 sadaх охлары блä да türk уайы блä yänäci 1 prostiy sadaх ох-уай блä ActKP20: 21 один сагайдак со стрелами и с турецким луком и еще один простой сагайдак с луком и стрелами; *туркчид* – meçit / meçit, türk үгүвү, *fanut* мечеть – мечеть, турецкая церковь, освященное место, святыня, храм; *туркчид* – türk žamgoçi / žamgoçu *р.п.* от *туркчид* мавр, арап, эфиоп, чёрный – турецкий звонарь, т. е. муэдзин (*лат.* maugus, *гр.* μαυρος 'мавр', откуда *укр.* мурын); *ср.* turkusoviy, turkuz

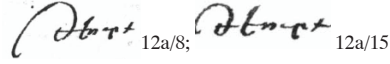
Türk (-kä, -tä, -tän) *геогр.* Турция; berip edim menim oylumnu bu Dubrovaga, ki ol alıp da Türkä [турга] bargay edir ДГрун: 119 я дал моего сына этому Дуброве, чтобы он повез его в Турцию; bu hal ketkän kärvän Türkän kelsä ActKP20: 111 когда придет из Турции этот отправляющийся теперь караван; *туркчид* (= *туркчид*) – çatun kişi rapuççu, suptelniy, Türkä kiyärlär, calceus muliebriс мн. башмаки – женские сандалии, изящные, носят в Турции, башмаки женские; *туркчид*, *туркчид* (= *туркчид*) – rohoža Jop 8, Nareg. 39 inçädir, çamış kibik, Türkä çasir etärlär *бот.* ситник, тростник – рогоза, Иов 8, Нарекаци 39, тонкая, вроде камыша, в Турции делают рогожи (Иов8 ¹¹поднимается ли тростник без влаги? растет ли камыш без воды?; Иов40 ¹⁶он ложится под тенистыми деревьями, под кровом тростника и в болотах, *евр.* Под лотосами он лежит, под тростником и в болоте укрывается), *ср.* papoga (- bilä = *туркчид*[*ул*])

Mahkeme Tutanaklarında *Türk* maddesi²⁰

Türk Türk, kavim adı.

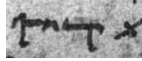
 10a/5

Türk Türk, kavim adı.

 12a/8; 12a/15

Türk I. Türk, Türke ait.

T. ħumaşı: Türk kumaşı.

 18b/29

II. Osmanlı, Anadolu.

 36b/7

 38b/34

4. Sözcüklerin ve Eklerin İmlâsı

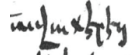

a. Alıntı Sözcüklerin İmlâsı

Gregoryan Muhiti Kıpçak Türkçesinin edebî yadigarlarından olan mahkeme tutanaklarında dikkate değer bir hususiyet de hem Türkçe sözcüklerin hem de alıntı sözcüklerin imlâsındaki tutarsızlıktır. Haycadan alıntı yoluyla geçen sözcükler; dinî yolla alıntılanmış terimler ve kişi

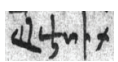
20 Ebru Çetin Milci, *Gregoryan Muhiti Kıpçak Türkçesi Mahkeme Tutanakları (1630-1635) (İnceleme-Metin-Dizin)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2014, s. 404.

isimleriyle sınırlı kalmıştır. Bu dinî terimlerin Kıpçak Türkçesine girişi ve Kıpçak Türkçesinin Hay alfabetiyle yazımı Gregoryanlığa intisabın tesiridir. Haycadan alıntı yoluyla gelen sözcüklerin imlâsında fonetik bir değişikliğe karşılık gelmeyen farklı yazım kombinasyonlarıyla karşılaşmak mümkündür. Türkçenin ses sistemiyle örtüşmeyen bir alfabenin kullanımına dair metinden alınan örnekler sıralanmıştır:

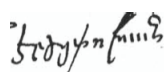
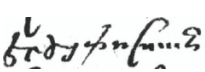
awakereç <Hay. : Rahip, başrahip.

awakereç (16b/8) 	awakereç (36b/24)
awakereç (33a/34) 	awakereç (34a/24)

Awedik <Hay. : Kişi adı.

Awedik (7b/37) 	Awedik (8b/39) 	Awedik (15b/35)
--	--	---

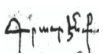
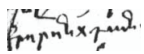
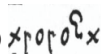
ereçpohan <Hay. : Mahkemede şurayı oluşturan kethüdânın yani ağaların başı olan kıdemli başrahip, papaz, kilise idarecisi. Toplanma esnasında oturma düzeni daire şeklinde olup iki ereçpohan arkası kapıya dönük şekilde kapı önünde oturur. Kethüdâ şurası halka şeklinde karşılırlarına yerleşir.

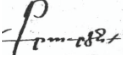
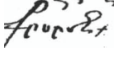

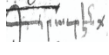
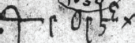
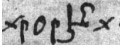
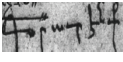
ereçpohan (3b/25) 	ereçpohan (13a/17)
---	---

k'ahana <Hay. : Kilisede ikinci büyük rütbe, papaz.

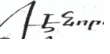
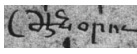
k'ahana (26b/15) 	Kahana (19a/17)
--	--

k'roronk <Hay. Hay. kir + Hay. orenk : Evlilik öncesi sözleşme, evlilik akdi.

Krórenk (2b/2) 	k'roronk (3a/4) 	kroronk (3a/7)
--	---	--

k'rórenk ^(5a/4) 	k'róronk ^(5a/17) 	k'roronk ^(9b/18)
króreñk ^(16b/2) 	króreñk ^(21a/14) 	króreñk ^(21b/19)
króreñk ^(28b/3) 		

Farklı dillerden alıntılanmış sözcüklerin ünlü ve ünsüzleri bakımından değişik imlâlarına ait örnekler de aşağıda sıralanmıştır.

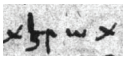

t'enor	<Lat. : Sunulan belgeler, açıklama.
t'enor ^(10b/16) 	t'enor ^(28b/19)
K'irkøşa	<Slv. : Kişi adı.

K'irkøşa ^(5b/10) 	Kirkøşa ^(24b/3) 	K'irkøşa ^(27a/28) 	K'irkøşa ^(37a/21)
---	--	--	---

b. Türkçe Sözcüklerin İmlâsı

Türkçe sözcüklerin imlâsı da diğer örneklerden farklı bir özellik arz etmemektedir. Sözcüklerin değişik harflerle yazılmış kombinasyonlarına rastlamaktayız.

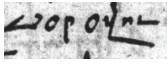
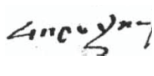
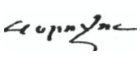
keräk < kergek : Herhangi bir şeyin yapılabilmesi veya olabilmesi için şart olan şey, lâzım.

keräk ^{22a/16} 	kêräk ^(13a/35) 	k'eräk ^(25a/44)
---	---	--

kiyöv < küde-gü < küyegü : Güvey, damat.

kiyöv ^(29a/16) 	kiyöv ^(27b/30) 	kiyöv ^(29a/23)
---	---	---

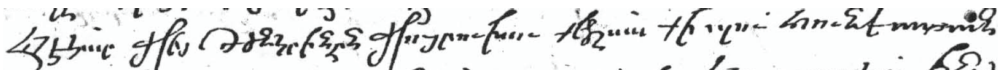
sorov :Bilgi edinmek, açıklama istemek vb. düşüncelerle bir kimseye yöneltilen ve cevabı beklenen söz ve yazı, sual.

sorov (22b/22) | sorov (9a/18) | sorov (10a/19)

Türkçe sözcüklerin imlâsındaki bir diğer hususiyet metinlerin çevriyazıya aktarılırken kalınlık-incelik uyumu dahilinde okunması gerektiğidir. Yukarıda elyazmasındaki orijinal imlâlarıyla da verdiğimiz “keräk” ve “kiyöv” sözcükleri Türkçe olup uyum dahilinde çevriyazıya aktarılmıştır. Garkavets’in okumaları da bu yöndedir ancak Tryjarski’ye baktığımızda sözcükler “kerak”²¹ ve “kiyov”²² olarak çevriyazıya aktarılmıştır. Bu hatalı okumalar dönemin dil hususiyetleri üzerine yanlış hükümler verilmesine de yol açmaktadır.

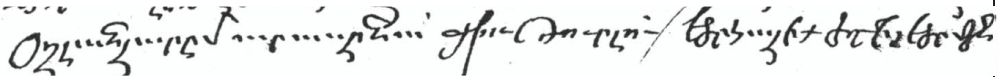
Türkçe sözcüklerin imlâsında karşılaştığımız diftonglaşma da bu metinlerin tarihî Kıpçak Türkçesinin özelliklerini yansıttığını açıkça göstermektedir. Bu ses olayını çevriyazıya aktarırken sözcüğün Türkçe olduğuna dikkat etmeksizin okuduğumuzda öbeklenmiş harflerden oluşan anlamsız sesbirliklerinin ortaya çıkması yanlış okumalara sebebiyet verecektir. Her dönem metni için olduğu gibi bu metinlerin de Türkçenin hususiyetlerine uygun olarak çevriyazıya aktarılması oldukça önemli bir durumdur.

a eġar Biy T'eġri'nin buyruġu k'elsä ki bu dünâdan ^{5b/20}

“k'elsä” sözcüğünün iki farklı “e” harfiyle yanyana yazılması çevriyazıda “ê” ile işaretlenerek diftonglaşmayı göstermektedir.

oġlanlarım arasına bu t'ürlü yeġgâlik eġiyêrmen ^{5b/38}

“eġiyêrmen” şimdiki zaman ekinde alfabadeki iki farklı e harfiyle yazılmış bu diftong çevriyazıda “ê” işaretiyle karşılanmıştır.

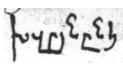

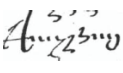

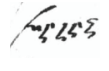
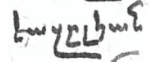
21 Edward Tryjarski, *age.*, 1968-1972, s. 384.

22 Edward Tryjarski, *age.*, 1968-1972, s. 397.

5. “ı” Sesinin İmlâsında Tasarruf

Hay yazı geleneğinin bir özelliği olan “ı” sesinin iki ünsüz harf arasına geldiği zaman yazıda gösterilmemesi²³, *GMKT* metinlerinde “ı” sesiyle sınırlı kalmayıp “ı” sesinde de görülmektedir. Hatta bu durum *GMKT*’de eklerin imlâsına da sirayet etmiştir. Metin çalışmalarında çevriyazıya aktarırken Türkçe sözcüklerde ve eklerde yazıda gösterilmeyen “ı” ve “i” seslerini metin tamiri yöntemi ile okumak doğru olacaktır. Hay yazı geleneğinde kısaltmaların çok işlek kullanılıyor olması bu imlâ hususiyetini ortaya çıkarmış olabilir.

Türkçe sözcüklerde bu durum ilk hece ve eklerle sınırlı kalmayıp kelimenin diğer hecelerinde de görülmektedir. Metinden seçilmiş örneklerde de de görüldüğü üzere kısaltma olarak yazılmadığı halde yazıda gösterilmeyen “ı” sesine ait bu imlâ özelliğine rastlanmaktadır. Öte taraftan aynı sözcüğün tüm ünlülerinin yazıldığı örnekler de bulunmaktadır.

h[ı]zıynıı (2 ^b /2) 	h[ı]l[i]ç (10a/5) 	ÿaz[i]lgay (3b/27)
hızına 34b/11 	hılıç (12a/16) 	ÿazılğan (16a/28)

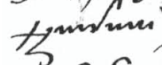
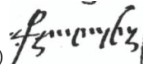
Bu örneklerde de görüldüğü üzere “ı” sesinin tasarrufuna dair değişken kullanımla karşımıza çıkan bu imlâ hususiyeti dönem metinlerinin belirgin özelliği olan imlâdaki tutarsızlığın göstergelerinden biridir.

Bu durum “ı” sesinin yazımında da karşımıza çıkıyorsa da sayıca çok olmayıp “bilä” “k[i]lä-” sözcükleriyle sınırlı kalmıştır.

“bilä” bağlama edatı ilk hece ünlüsü olan “ı” sesinin yazıldığı ve yazılmadığı ikili kullanımla karşımıza çıkmaktadır.

bilä (2b/5) 	b[i]lä (3b/13)
---	--

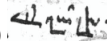
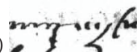
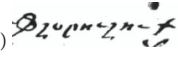
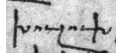
“k[i]lä-” fiilinin yazıdaki durumu daima ilk hece ünlüsü “ı”nın tasarrufuyla tespit edilmektedir. Ünsüzünün yazımında değişkenlik görülse de ünlüsünün yazılmaması hususunda sabit bir imlâ ile karşımıza çıkmaktadır.

k[i]lämäs (3b/16) 	k[i]lärbiz (3b/22)
---	---

23 H. Şükrü İlicak, Rachel Goshgorian, *Kendi Kendine Ermenice*, Ermeni Patrikliği Yayınları, İstanbul 2006, s.4.

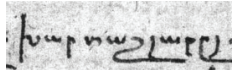
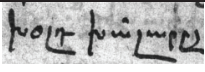
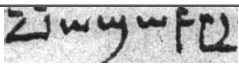
a. “ı” Sesinin İmlâsında Yapılan Tasarrufla Eklerin Durumu

Hay dilinin yazımı vasıtasıyla *GMKT* metinlerinde imlâ özelliği olarak karşımıza çıkan “ı” sesinin yazımındaki tasarruf hususiyeti en belirgin şekilde “+IIh” ekine de sirâyet etmiştir. Metindeki yazımlar “[ı]h” olarak çevriyazıda gösterilmiştir. Aynı sözcükte ünlünün hem yazıldığı hem de yazılmadığı örnekler vardır. Yazıcıların genel temâyülü “+IIh” ekinin “ı” ünlüsünü yazmamak yönündedir. Bu ekin dar-yuvarlak ünlülü şeklinin yazımında ünlü korunmuştur.

ağal[ı]h (17b/23)	
atal[ı]h (6a/4)	
flöruluk (10b/22)	
huluḥ (26b/12)	

6. Sözcük Sonunda Ses Değeri Olmayan “y” Harfinin İmlâsı

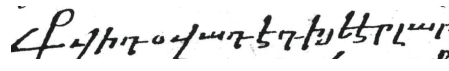
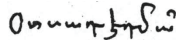
GMKT metinlerinde Türkçe ve diğer dillerden alıntılanmış sözcüklerde rastlanan bu husus Hay imlâ geleneğinin bir özelliğidir. Söz başında “h” sesiyle telaffuz edilen “ ” harfi ünlülerden sonra ve tek heceli sözcüklerin sonunda “y” sesiyle telaffuz edilir. Ancak Hay dilinin imlâ geleneği itibariyle hiçbir sözcük yazıda ünlü ses ile bitemez ve bu harf, ses değeri olmadan kapatma sesi olarak kullanılır.²⁴ Bu husus *GMKT* metinlerinin yazı geleneğinde de düzensiz kullanımıyla bir imlâ hususiyeti olarak karşımıza çıkar. Metinler çevriyazıya aktarılırken Türkçe veya Türkçe ek almış sözcüklerde ses değeri olmayan bu harfi çevriyazıda göstermemek gerekmektedir. Bazı metin okumalarında bu hususu göz önüne almadan yapılmış yanlış okumalara da rastlamaktayız. Söz sonunda bulunan “y” sesi Slav dillerinden alıntılanan sözcüklerde sözcüğü sıfat yapmak için kullanılan anlamlı bir birimdir ve çevriyazıya aktarılmalıdır. Örneklerde yer alan Türkçe ve Türkçe ek almış sözlerin sonunda fonksiyonsuz y sesinin yazıldığı fakat çevriyazıda yer almadığı görülmektedir.

ḥardaşları (26b/24)	
ḥoḥḥaları (21b/28)	
sabapıy (22a/8)	

24 H. Şükrü Ilıcak, Rachel Goshgarian, *age*, 2006, s.4.

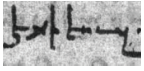
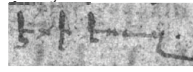

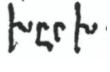
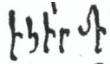
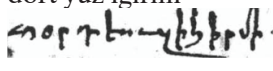

7. Yardımcı Fiillerin İmlâsı

Yardımcı fiillerin imlâsı da bir imlâ hususiyeti olarak karşımıza çıkar. Özellikle alıntı kelimelerin yardımcı fiillerle kullanımında tam bir düzen olmasa da metinlerde genellikle bitişik yazım tercih edilmiştir. Dönem metinlerine ait çalışmalarda tutarlı bir yol izleyip elyazmalarındaki değişken imlâyı dikkate almaksızın isim ve yardımcı fiili ayrı olarak çevriyaziya aktarmak gerekmektedir.

hayrat eṣsârlär (14b/8)	
kvitovat eṣiyêrlär (4b/18)	
oddat eṣtmä (2b/11)	

8. Sayı Sözcüklerinin Ve Rakamların İmlâsı

Sayı sözcüklerinin yazıyla ifadesinde sadece Türkçe sözcükler kullanılmıştır.

ëki yüz (18b/12)		eki yüz (31b/31)		ikki (11a/19)
h[1]rh (31a/2)		hırh (31a/7)		
igirmi (31a/7)		dört yüz igirmi (32b/16)		
ëkinçi (14b/33)		üçünçi (14b/35)		dörtünçi (14b/37)
min (4a/24)		miñ (16a/3)		

Rakamlarda genellikle Latin yazı geleneğinin imlâsı kullanılmıştır. Mahkeme tutanaklarında kesirli sistemle yazılmış rakam örneğine de rastlanmaktadır. Tarihlerde ve zaman zaman rakam yazmak için nadiren Hay yazı geleneğindeki sayı sistemi tercih edilmiştir. Bu sisteme göre her harfin bir rakam değeri vardır. Bu metinleri yazanlar ve konuşanların dili Kıpçak Türkçesi olduğu için alıntı sözcüklerde olduğu gibi rakamları Hay sisteminde yazdıklarında da üzerine Türkçe ekler getirmişlerdir.

17 (11b/32) 	12 (11b/33) 	28(11b/33)
$\frac{1}{2}$ (12b/5) 		
ω (13b/17) : 1 (Rakamla).		
hşär (35b/3) : (Hay sayı sisteminde h=70) Yetmişer.		
ië (33a/9) : 25 (Rakamla).		

Metinlerde tarih için Hay sistemiyle yazılan rakamlar Gregoryan takvimini ifade etmektedir. Gregoryan takvimine göre söylenen yılın üzerine 551 sayısını eklemek suretiyle tarih Miladî takvime çevrilir.

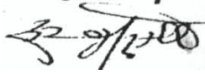
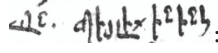

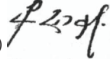

9. Kısaltmaların İmlâsı

Kayıtların konuşma esnasında hızlıca yazıya geçirilmesi veya Hay yazı geleneğinin işlek kullanılan bir unsuru olması sebebiyle yazıcıların çokça kısaltma kullandıkları düşünülebilir. Genellikle para birimlerini, ölçü birimleri, unvanları ve kalıp sözleri kısaltma yoluyla yazdıkları tespit edilmiştir. Kısaltmaların imlâsı genellikle sabittir ancak bazı kısaltmaları çözmek oldukça zordur. Tryjarski de bu alana ait eserleri incelemenin güçlüklerini sayarken kısaltmaların çoğuğundan bahsetmiştir.²⁵

Kısaltmalar yapılırken ünlülerin yazılmayıp ünsüzlerin korunması tercih edilmiştir. Elyazması metinde kısaltmalar “üst çizgi” işareti ile gösterilir. Kısaltmanın yanına gelecek ekler ise kısaltma unsuruna bitişik yazılır. Bu unsurlar çevriyazıya aktarılırken esas metindeki şekli korunmuştur.

A (4a/14) 1 6 $\frac{1}{3}$ v. / Anno D (3b/1) 1631 :Tarih yazarken yıldan önce yazılan ve miladî anlamına gelen “Anno Domini” ibaresinin kısaltması.
an. ay. (2b/1) : (Անուն Աստուծոյ)Anun Asdudzo “Tanrının Adıyla” ibaresinin kısaltması. Bu ibare sayfa başlarında veya tutanağı yazmaya başlarken tarihle birlikte genellikle düzenli olarak yazılmıştır.

²⁵ Edward Tryjarski, “agm.”, 1972, s. 309.

an. biylikiniġ (4a/23) (17a/27) : Onun beyliğinin, majestelerinin.
fnt. (35a/31) : Ağırılık birimi “funt” sözcüğünün kısaltılmış hali.
hrş. (28a/8) : Hroş, groş gibi kullanımların metindeki kısaltılmış hali. Penny, kuruş karşılığı kullanılan önceleri altın olan, sonra da gümüş ve bakırdan olan sikke, madeni para. 4,25 g ağırlığında.
k. a. b. (14a/17) : “Korol anın biyliği” yapısının metindeki kısaltılmış hali, majesteleri kral anlamında.
pn.na (38b/14) : “panna” sözcüğünün metindeki kısaltılmış hali, bayan veya hanım anlamında kullanılan bir unvan.

Sonuç

GMKT dönemi eserlerinden biri olan mahkeme tutanaklarından yola çıkılarak yapılan bu çalışma göstermektedir ki imlâda karşımıza çıkan tutarsızlık bu dönem metinlerine dair önemli bir özelliktir. Daha önce yapılan metin çalışmalarında imlâ için verilen hükümler de hep bu yöndedir. *GMKT* metinlerini çözümleyen alimler farklı transkripsiyon ve transliterasyon yöntemleri kullanmışlardır. Tryjarski ve Schutz’ün okumalarında metinlerin Hay harflerinden çevriyazıya aktarılırken Türkçenin kurallarına uygun okunmadığı özellikle kalınlık-incelik uyumunun gözetilmediği görülmektedir. *GMKT* metinlerinin genel imlâ hususiyetlerini değerlendirmek için metinlerin büyük bir kısmının açığa çıkması, bunların yeniden ve doğru olarak transkripsiyon ve transliterasyon çalışmalarıyla okunup araştırmacılara sunulması tarihi Kıpçak Türkçesinin pek çok dil hususiyetine ışık tutacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

- Aleksander Garkavets, *Kıpçakskoe Pismennoe Nasladie I, Katalog i Teksti Pamyatnikov Armyanskim Pismom*, Almatı 2002.
- Aleksander Garkavets, *Konvergentsiya Armyano- Kıpçakskogo yazıka k Slovyanskim v XVI-XVII vv*, Naukova Dumka, Kiev 1979.
- Aleksander Garkavets, *Kıpçakskie yazıki: kumanskiy i armyano-kıpçakskiy*, Nauka, Almatı 1987.
- Aleksander Garkavets, *Tyurkskie Yazıki na Ukraine*, Naukova Dumka, Kiev 1988.
- Aleksander Garkavets, *Virmenio--Kıpchatski Rukopisi v Ukraini, Virmenii, Rosii: Katalog*, Kiev 1993.
- Aleksander Garkavets, *Urumi Nadazov'ya, İstoriya, Mova, Kazki, Pisni, Zagadki, Prisliv'ya, Pisemni Pam'yatki*, Ukrainskiy Kul'turniy Tsenter, Almatı 1999.
- Aleksander Garkavets, *Urumskiy Slovník*. Institut Sxodoznavstva i Mijnarodnix Vidnosin Xarkivskiy Kolegium, Tsenter Evraziys'kix Doslidjen Dešt-ı Kıpçak, 2000.
- Aleksander Garkavets; Hurşudyan, E., *Armenian-Qypchaq Psalter Written by Deakon Lussig From Lviv 1575/1580*, Desht-i Qypchaq, Almatı 2001.
- Aleksander Garkavets, *Kıpçakskoe Pismennoe Nasladie I, Katalog i Teksti Pamyatnikov Armyanskim Pismom*, Almatı 2002.
- Aleksander Garkavets; Sapargaliyev, G., *Töre Bitigi Armiyano Kıpçakskiy Sudebnik 1519-1594*, Almatı 2003.
- Aleksander Garkavets, *Kıpçakskoye Pismennoye Naslediye II*, Almatı 2007.
- Aleksander Garkavets, *Kıpçakskoye Pismennoye Naslediye III*, Almatı 2010.
- Aleksander Garkavets, *Kıpçakskoye Slovar*, Almatı 2011.
- Edward Tryjarski, "Ermeni-Kıpçak Dilinde Yazılmış Olan Meteorolojik ve Müneccimlikle İlgili Tahminler", Bilimsel Bildiriler, Türk Dil Kurumu Yay., 1972.
- Edward Tryjarski, *Dictionnaire Arméno-Kiptchak D'après Trois Manuscrits Des Collections Viennoises*, Zaklad Orientalistiki Polskiej Akademii Nauk, Varşova, 1968-1972.
- Fahrettin Kırzioğlu, Yukarı-Kür ve Çoruk Boyları'nda Kıpçaklar. İlk Kıpçaklar (M.Ö. VIII - M.S. VI. ve Son Kıpçaklar (118, 1195) İle Ortodoks - Kıpçak Atabekler Hükümeti (1267-1578) (Ahıska / Çıldır Eyaleti Tarihi'nden, Ankara, TTK, 1992.
- Gülnisa Aynakulova, "Ermeni Kıpçaklar mı Gregoryen Kıpçaklar mı?", Millî Folklor, 2009, Y 21, S. 84.
- Hamza Zülfikar, "İmlâmızın Geçirdiği Evrelerden Örnekler", Türk Dili, S. 470, 1991.
- H. Şükrü İlicak, Rachel Goshgorian, *Kendi Kendine Ermenice*, Ermeni Patrikliği Yayınları, İstanbul 2006.
- Osman Nedim Tuna, "Bazı İmlâ Gelenekleri Bunların Metin İncelemelerindeki Önemi ve Orhon Yazıtlarında Birkaç Açıklama", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, 1957.
- Schütz, Edmund, "On the transcription of Armeno-Kipchak", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, C. 12, 1961.
- Schütz, Edmund, "Armeno-Kipchak Texts From Lvov (A. D. 1618)", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, C. 15, 1962.
- Schütz, Edmund, "Armeno-Kiptschakische Ehekontrakte und Testamente" , *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, C. 24, 1971.